

AŞK FELSEFESİ AÇISINDAN MEVLÂNÂ'NIN MUHAMMED İKBÂL'E ETKİSİ

İsmail YAKIT*

ÖZET

Dünyada Mevlâna'nın etkisinde kalan en önemli kişilerden biri, hiç şüphesiz Pakistanlı ünlü düşünür Muhammed İkbâl'dir. İkbâl pek çok hususta ondan esinlenmiş, onu örnek almış ve onun gibi varlığın sırrını, benliğin özgürlüğünü aşkta bulmuştur. Nitekim "ben Mevlâna'nın sesinin yankısıyım" diyen İkbâl, aşk felsefesinin hemen hemen bütün veçhelerinde Mevlâna'yı izlemiştir. Bu sebepten dolayı Mevlâna'da olduğu gibi İkbâl'de de aşk, evrensel-dir, hayatın ve dinin özüdür. İnsan benlik eğitiminden geçerek ilahî aşka vâsıl olur.

Bildirimizde Mevlâna'nın aşk hususunda İkbâl üzerindeki etkilerinin boyutlarını göstermek için mukayeseli bir metot izlenecektir

Anahtar Kelimeler: *Aşk felsefesi, Mevlâna, Muhammed İkbâl*

THE EFFECT OF MAWLÂNÂ ON MUHAMMAD IQBAL IN TERMS OF PHILISOPHY OF LOVE

ABSTRACT

One of the most important people in the world who has been influenced by Mawlânâ is without doubt Muhammad Iqbal, the famous Pakistani philosopher. Iqbal was inspired by him in many respects, took him as a model and, like him, found the secret of existence and the freedom of the self in love. Indeed, saying "I am the reverberation of Mawlânâ's voice", Iqbal followed Mawlânâ in almost all aspects of philosophy of love. Therefore, love is universal in Iqbal, as it is in Mawlânâ and constitutes the essence of life and religion. Humans attain divine love by undergoing a training of the self.

Our paper will follow a comparative method to demonstrate the extent of Mawlânâ's influence on Iqbal regarding love.

Key Words: Philosophy of Love, Mawlânâ, Muhammad Iqbal

* Prof. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi/ISPARTA

I-İkbâl ve Eserleri Hakkında

Hindistan'ın Pencap eyaletinin Siyalkutî şehrinde altı çocuklu bir ailenin en küçüğü olarak 29 Kasım 1877 yılında dünyaya gelen İkbâl, ilk tahsilini bu şehirde yapar. Daha sonra yüksek tahsil için Lahor'a gelir. Burada felsefenin yanı sıra edebiyat ve şiirle de meşgul olur. Mezuniyetinden sonra kısa bir süre hocalık yapar ve doktora için Avrupa'ya gider. Birçok Avrupa ülkesini dolaşan İkbâl, o zamanki Avrupalı düşünürlerin sohbetinde bulunur ve nihayet Münih Üniversitesi'nde "İran'da Metafiziğin Gelişimi" adlı doktora tezini hazırlar. Avrupa'dan dönüşünde devlet hizmetinden ziyade müstakil çalışmayı tercih etmiştir. Bu sebeple 26 yıl müddetle avukatlık yaparak hayatını kazanır. Urduca, Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca gibi dillere vakıf olduğundan, bu dillerde eserler vermiştir. Önemli şiir kitapları Farsça ve Urduca'dır. Eserleri dünyanın birçok dillerine çevrilmiş ve üzerinde bilimsel çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. 21 Nisan 1938 yılında vefat eder. Pakistan'ın Lahor kentinde adına yaptırılan türbede medfundur.

Yirminci yüzyılın İslâm dünyasından yetişen en büyük fikir ve düşünce adamlarından olan İkbâl, tasavvufî bir ortamda yetişmiştir. Bilahare geleneksel din ve tasavvuf aylayışını kendine has üslup ve yöntemle ele almıştır. Hint Müslümanlarının İngiliz esaretinden kurtulması için onları galeyana getirecek ateşli nutuklar söylemiş ve şiirler yazmıştır. Bugünkü Pakistan'ın kuruluşunun fikir babalığını yapmış, ne yazık ki, Pakistan'ın kuruluşunu görememiştir.

Batı emperyalizminin ağına düşen başta Hint Müslümanları olmak üzere, bütün İslâm âleminin esaretten kurtulup özgürlüklerine kavuşmaları için, kendi öz değerlerine sahip çıkmalarını ferdi ve milli benliklerini kuvvetlendirerek geleceklerini sağlam temellere oturtmalarını istemiştir. İkbâl'e göre, Allah'ın halifesi olan insanın kurtuluşu vahdet-i vücuduların dediği gibi, fenâfillah da değil, bekâbillah'tadır. Öyleyse benlik terbiye edilmeli, ferdi benlikten başlayarak toplumsal benliği geliştirmeli ve uyanma hareketiyle İslâm dünyası kendine gelmeli ve Batı hegemonyasından kurtulmalıdır.

Benliğin gelişimi, insanın uyanışı ve yücelişi, Tanrı'ya vuslatın yolu aşktan geçer. İlimle akıl, akılla iman ve imanla aşkın terkibi şarttır. Duygu ve idrak ön planda olmalıdır. Fikirlerinin değişim ve gelişiminde hem içinde yaşadığı toplumun durumu, yaşadığı asrın değer yargıları hem de Doğunun ve Batının önemli düşünce ve fikir adamları onun üzerinde daha

etkili olmuştur. İkbâl'e etki edenlerin başında hiç şüphesiz, kendisinin de pek çok yerde "*Pîr-i Rûmî*" diye yâd ettiği Mevlâna Celâleddîn'dir. Gerçekten İkbâl, Mevlâna'dan aşk odaklı dinamik bir hayat felsefesi öğrenmiştir. Bu felsefe, kendisine çağın Mevlâna'sı anlamında "*Rûmî-yi Asr*" dedirtmiştir.

Mevlâna ve İkbâl üzerinde araştırma yapanlar, ayrı çağlarda ve yerlerde yaşamış iki büyük şairin ruh, mizaç, düşünce üslup ve hayata bakış açıları bakımından birbirlerine bu kadar yakın olmaları ve benzemeleri karşısında hayretten kendilerini alamazlar. Mevlâna'yı okuyanlar, kendilerini İkbâl'e yakın, İkbâl'i okuyanlar da kendilerini Mevlâna'ya yakın hissederek. Gerçekten Mevlâna'nın engin aşk felsefesi, hayat ve dünya görüşünün çağdaş temsilcisi Muhammed İkbâl olmuştur (Asrar, s.139);

İkbâl hemen hemen bütün eserlerinde Mevlâna'dan bahseder. Özellikle, oğlu Cavit'e ithaf ettiği en önemli eseri olan *Câvitnâme*'de, ruhun mistik yükselişini, ruhanî konuşmalarla İkbâl, felsefî, dinî, siyasî ve edebî fikirlerini izah eder (Schimmel, s. LVII). İkbâl'i su ve toprak âleminden alıp, nice felekleri gezdiren ve bir feleğin anlam ve sırrını kendisine öğreten Hz. Mevlâna'dır.

Benliğin Sırları (*Esrâr-ı Hodî*)'nda İslâmî benliğin nasıl oluşturulacağını İkbâl'e öğreten Mevlâna'dır.

Benliksizliğin İşaretleri (*Rumuz-ı Bî-Hodî*)'de, insanın topluma karşı vazifelerini ve içtimaî benliğin gelişimini gösterir. Orada ortaya koyduğu toplum felsefesi geniş ölçüde Mevlâna'dan mülhemdir.

Şarktan Haber (*Peyâm-ı Meşrik*)'de Mevlâna, Hegel ve Goethe buluşturulur; akıl ve aşk ilişkisi üzerine büyük mürşid Mevlâna'nın dersi dinlenir.

Hicaz Armağanı (*Armağân-ı Hicâz*)'da "Merd-i Mü'min denilen İnsân-ı kâmil'in yüceliği ve mutluluğu, Mevlâna'nın diliyle anlatılır

Cebraîl'in Kanadı (*Bâl-i Cibril*)'nda Mevlâna, İkbâl'e kaderin sırlarını açıklar ve Doğu ile Batının bir mukayesesini yapar.

Kervanın Çağrısı (*Beng-i Dârâ*)'nda, baş rolü oynayan ve yol arkadaşı olan "Hızır-ı rah" yine Mevlâna'dır (Aydın, s. 230-231).

Bunların dışında kalan diğer eserleride Mevlâna'dan izler taşımaktadır. Bütün bunlara bakarak, İkbâl'in Mevlâna'yı aynen kopya ettiği ve tekrarladığı düşünülmemelidir. İkbâl'in eserlerinde Mevlâna, ilham kaynağı ve hareket noktasıdır.

II- İkbâl'de Manevî Değişim ve Mevlâna

İkbâl bir yandan İslâmiyet'i özellikle Kur'anı, diğer yandan da Mevlâna'yı kaynak olarak seçmiştir. Nitekim bu konuda "İkbâl'in ruhi ve fikri mihrabı Mevlâna'dır" diyen Tarlan Hoca, devamla şunları söylemektedir: "Mesnevî'yi taklit eden büyük küçük yüzlerce şair arasında hiç biri İkbâl derecesinde ona yaklaşmamıştır. Farsça şiirinde bazen o derece Mevlâna'ya yaklaşır ki, buna bir nevi mucize demek mümkündür. Bir maksada girişi, onu bir hikaye ile izah edişi ve bundan yüksek hakikatler çıkarışı, tamamen Mevlâna'ya benzer... İkbâl'in bütün hususiyeti derinliktedir. Sistem Mevlâna ile müşterektir. Lakin İkbâl bu sistemi yedi asrın edebî tekâmülü ve ilmî terakkisi ile zenginleştirmiştir" (Tarlan, s. 27, 29).

İkbâl şiirlerinde zaman zaman Mevlâna ile aynı temayı ele alır, ama üslup ve anlatım şekli farklılaşır. Mesela Mevlâna'nın "Yaşadığım sürece Kur'an'ın kölesiyim. Ben seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım" ifadelerini çağrıştıran şu sözlerinde olduğu gibi.

"Gel ey arkadaş, beraber ağlayalım. İkimiz de Hakk'ın cemâl-i şânının kurbanıyız. Gönlümüzce iki söz söyleyelim. Efendimiz Hz. Muhammed'in ayaklarına gözlerimizi sürelim" (A.H., s. 42).

İkbâl, Mevlâna'ya verdiği değeri pek çok yerde dile getirir. Birkaç örnek verelim:

"Ben Mevlâna gibi Ka'be'de ezan okudum. Can sırlarını ben ondan öğrendim. Eski asrın fitne devrinde o, bu asrın fitne devrinde de ben..." (A. H., s. 50)

"Gönül Kabesinin duvarlarına Celâleddîn-i Rûmî'nin şiirlerini as" (A.H., s. 57)

"Onun hararetli aşk ve heyecanından nasip aldım. Gecem onun yıldızından gündüz gibi aydımlandı" (A.H., s. 57)

"Bu değersiz ruhundaki düğümü çözdü. Yol üzerindeki toprağı kimya haline getirdi. O ney çalan mukaddes insanın ney'i bana aşk ve sarhoşluğu tanıttı. Gönül kapısını önümde açtılar. Bir toprak olan benden, bir cihan vücuda getirdiler. Onun feyzi ile öyle yükseldim ki, ay ve yıldızlar benimle arkadaş oldular" (A. H. s. 57)

"İçimden sıçrayan bir kıvılcımı ele geçir. Ben Mevlâna gibi damarlarında kan yerine alev akan bir insanım" (A. H., s. 99)

"Pîr-i Rûmî'nin feyziyle bilim sırlarının kapalı defterlerini tekrar okumaya başladım. Mevlâna toprağımi iksir yaptı. Benim tozumdan yeni dünyalar yarattı" (Asrar, s. 140)

1-Kaderciliği Reddetmesi

Mevlâna'nın eserlerinden dinamik bir hayat felsefesi öğrenen İkbâl, hayatı pasifize eden ve insanı tembel kılan kadercilik anlayışına son derece karşıdır. Ona göre milletleri sefaletle götüren ve aynı zamanda kölelerin sığınağı, kaderciliktir. Hâlbuki hür irade yüksek ruhlu insanların düşünce tarzıdır.

"Bana Roma'da ihtiyar bir rahip: 'Bu hakikati iyi hatırında tut' dedi. 'Her millet kendi hazırladığı ölümlerle ölür; seni takdir, bizi de tedbir öldürdü" (A.H., s. 70)

"Frenk Kâbe'den, mabetten avlayacağımlı avladı. Tekkelerden: 'Bunu yapan Allah'tır O'ndan başka varlık yoktur' sesi yükseldi. Hikâyeyi mollaya anlattım. 'Ya Rabbi, âkibeti hayrolsun!' diye dua etti. (A. H., s. 56)

"Bana Allah'ım böyle takdir etti, kim eteğimdeki tozu gidermeye mukadderdir? Deme. Namerdin mert olandan daha üstün istifadeler ettiği bir dünyayı alt üst et" (A.H., s.)

2-Vahdet-i Vücutçuluğu Reddetmesi

İkbâl'in çocukluğu tasavvufî bir ortamda geçmiştir. Önceleri İbnü'l-Arabî'nin "*vahdet-i vücud*" doktrinini benimseyen İkbâl, daha sonra bu anlayışın Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine özellikle İslâm'ın ilk dönemindeki dinamik dünya görüşüne uymadığını gördü. Hatta Mevlâna'nın da dinamik bir hayat görüşünü benimsediğini ve eserlerinde bunu işlediğini fark etti. Ona göre Mevlâna vahdet-i vücudcu değildir. Mevlâna için asıl olan insân-ı kâmilin ilahî nurla birleşmesidir(=ittihad-ı nur). Dolayısıyla her türlü hulûl imkan dışıdır. Âşık, ateşe sürülmüş bir demir gibidir, onun rengini alır, onun gibi yanar, ama cevheri hep aynı kalır (Aydın, s. 231). Bu noktadan itibaren Mevlâna, İkbâl'in "*Âşıklar kervanının rehberi*"dir. Gözüdür, gönlüdür, kafasıdır ve dilidir. Her eserinde ve her konferansında dile getirir. Onu bir *Pir* ve bir *Mürşid* olarak kabul etti (Javid, s. 202).

Mevlâna'nın vahdet ve vuslat konularında vahdet-i vücudu çağrıştıran sözleri, aslında ontolojik anlamda bir birlik değil, psikolojik anlamda bir birliktir. Cüz'i ben (küçük ego) Mutlak veya Külli Ben'e kavuştuğunda onda eriyip kaybolduğu hissedilir ama yok olmaz. Benliğin kemali fenâfillah'ta değil, bekâbillahtadır (Aydın, s. 231). Bu nüansı fark edemeyenler Mevlâna'yı panteist yaparlar.

İkbâl'in vahdet-i vücudçuluktan vaz geçmesinde etkili olan bir diğer husus; bu doktrinde İlahî Zât'a da, insana da yeterli ferdiyet hakkının olmamasıdır. Bu doktrinde fert benliğini yok etmeye çalışır, sorumluluktan kaçır. Kaldı ki İslâm dünyasını mahveden iki büyük tehlikeden biri vahdet-i vücudçuluktur. Diğeri ise Yunan felsefesinin getirdiği kuru ve katı akılcılıktır.

3-Dinamik Bir Hayat Felsefesini Benimsemesi

İkbâl'in Mevlâna'dan dinamik bir hayat felsefesi öğrendiğini belirtmiştir. Sufi ve mollalar, Kur'an'ın özünü kavrayamamışlardır. Onların Kur'an'dan anladığı, ölümlere Yasin okumaktır. Bu konuda şunları söyler:

"Sofî ve molların eserisin. Kur'an'daki hikmetten hayat almıyorsun. Kur'an ayetleri ile senin alâkan "Yasin" okutup rahat ölmekten ibarettir..."

"Sofî ve mollaya benden selam olsun. Allah'ın emirlerini bize söylediler. Fakat onların te'vili Allah'ı da, Cebrail'i de, Hz. Peygamber'i de hayret içinde bıraktı" (A.H. s. 56).

*İkbâl, Mevlâna'nın "Boşuna gayret, uykudan hayırlıdır" sözünü rehber edine-
rek:*

"Putun önünde uyanık gözülü bir kâfir, Harem'de uyuyan bir mü'minden daha iyidir" (Câvitnâme, s. 78).

İkbâl, İslâm dünyasındaki tasavvufî anlayışın arslan gibi değil de koyun gibi yaşamayı telkin ettiğini halbuki bunun doğru olmadığını söyler. Bu hususta Mevlâna'nın Mesnevî'sinde de aynı temayı görüyoruz:

"Peygamber kılıçla gönderildi, ümmeti de saflar yaran er bir ümmettir. Bizim dinimizde iş, cihatta ve mücadelede. İsa dini ise dağa ve mağaraya çekilmedir" (Mesnevî, VI, 493–494)

İkbâl, dinamik bir hayat felsefesi için, Şarkın aşkı ile Garbın ilminin bir sentez oluşturmasını arzu etmekteydi. Doğu, asırlar boyu İslâmiyet'i yanlış anladığından gelişmesini engelleyecek mutaassıp zihniyeti terk edecek ve İslâm'ı gerçekte dinamik olan asıl hüviyetine kavuşturacaktır. Ayrıca, Batının ilim ve teknolojisini de alacaktır. İslâm dünyası böylece iki tarafın müspet sıfatlarını bir araya getirebilecektir. Ona göre hem Batı hem de Doğu'nun tarih boyu unuttuğu şeyler vardır. Doğu, Allah'ı sayıklayarak dünya sorunlarını unuttu. Batı, dünyanın hengâmesinde kendini kaybedip Allah'ı unuttu.

Bir felsefeci olarak İkbâl, Tanrı kavramı ve varlığıyla ilgilenmiş, Tanrı-evren, Tanrı-insan ilişkileri üzerinde görüşler serdetmiştir. Ölüm ve ölüm sonrası hayat üzerine kendi görüşlerini oluşturmuş ve insanın manevî gelişmesinde kötülüğün olumlu etkileri üzerinde kafa yormuştur. İnsanın bilgiyi nasıl elde ettiği hususunda önemli tespitlerde bulunmuştur. Bütün bu gelişmelerde önderi hep Mevlâna olmuştur. İkbâl'in felsefesinden çıkarılabilecek ahlâkî değerler, sevgi, özgürlük, cesaret ve tarafsızlık gibi vasıfları kazanmakla insanın kişiliği kuvvet kazanıyor ve Tanrı'ya örnek aldığı için, yaratıcı ve sonsuz bir gelişme içinde oluyordu. İnsanın kişilik bozukluğu, pasifliğinden kaynaklanmaktaydı. Pasiflik ona göre, korkuyu, bo-

zulmayı, korkaklığı, yalvarışı ve ricayı ve son olarak da milletleri olduğu kadar toplumları ve bireyleri de mahveder, köleliği doğurur. (Javit, *I. Mil. Mev.*, s. 47)

III- Benlik (=Ego) ve Benlik Terbiyesi

İkbâl, *Esrâr-ı Hodî* adlı eserinin muhtelif sayfalarında, benliğin nasıl terbiye edileceğini ve güçlü bir benliğin nelere muktedir olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Hayatın değerini benliğin kudretinde görmüş, benlik terbiyesiyle, tıpkı kömürün elmas olması gibi, insanın da gerçek değerine ve ölümsüzlüğe ulaşabileceğini savunmuştur. Bunun zıttı olan benlikten gafil olma ise köleliğin tâ kendisidir. *Musa'nın Vuruşu (Darb-ı Kelîm)*'nda benlik konusunda şunları söyler:

"Benliğin yokluğundandır ki, Şark'ta Allah'lık sırrını bilen bir kimse yetişmemiştir." (D.K., s.,161)

"Din ve Edebin benliğe yan çizdiği her yerde, milletlerin rezil ve rüsvâ olmasına sebep olmuşlardır." (D. K., s.160).

"Benliğin devamı Aşk'tandır" (D.K., s.164)

Aşk ve benlik ilişkisini daha ileride ele alacağız.

1-Benlik ve Hareket

İkbâl, tıpkı Mevlâna gibi Kur'an'ın insana dinamizm kazandırdığı tezi ni savunur. Zaten ona göre, benliğin güçlenmesiyle insan, bu dinamizmi kazanır. Şu halde, Kur'an dahi bizden benliği terbiye edilmiş kişiliği güçlü, hür ve dinamik birer insan olmamızı istemektedir. Durmadan çalışmak ve hareket asıl hedef olmalıdır.

"Hayat devamlı yürümektir. Dalganın bütün varlığı koşmasından ileri gelir.

Ey yolcu, can makamında durmaktan ölüyor; daimi uçuşla daha canlı oluyor.

Yıldızlarla beraber seyahat yapmak hoştur, seyahatta bir an bile dinlenmemek hoştur" (Câvitnâme, s. 66–67)

Armağân-ı Hicaz' da İkbâl, Mevlâna'ya sorar.

"Su ve balçığı (=insanı) nasıl yakalamalı? Nasıl kalbi göğüste uyandırmalı? Mevlâna cevap verir:

"Kul ol, ama yeryüzünde en iyi koşu atı gibi koş. Başkalarının omzunda taşınan cenaze gibi olma" (A. H., s. 49)

İkbâl'e göre hareket benliğin daimi açılımıdır. Maddî bir seyahat nasıl görgüyü bilgiyi artırırsa, manevî seyahatler de ruhanî kıymetleri artırır. Bir makama alışmak demek, gevşemek demektir. Sürekli menzili artırmak gerekir. Sadece dünyada değil, ahiretteki hayat da uluhiyetin sonsuz derinliklerine hiç bitmeyen bir yolculuktur. Yolculuğun en derin ifadesi, Hz. Peygamber'in mirac motifinde saklıdır. Mevlâna'nın şu beyitleri, âdeta İkbâl'in seyahat ve hareket hakkındaki düşüncelerinin rehberi gibidir

*"Ağaç, ayak ve kanatla hareket etse,
Ne testerenin derdi ne baltanın darbelerini çekerdi.
Güneş kanatlarıyla her gece gitmese,
Dünya sabahları nasıl aydınlatılırdı?
Acı su denizden ufuklara gitmese,
Sel ve yağmurla gülistanın hayatı nereden gelirdi?
Damla kendi vatanına gidip döndü,
Bir sedefe tesadüf edip inci oldu.
Yusuf babasından ayrılıp ağlaya ağlaya seyahata çıkmadı mı?
Seyahatta saadet, mülk ve zafer kazanmadı mı?
Mustafa Yesrib tarafına seyahat yapmadı mı,
Orada saltanat bulup, yüz diyarın sultanı olmadı mı?
Ve eğer ayağın yoksa, kendi içine seyahat seç,
Yakut maden gibi eserin şualarını kabul et!
Kendinden kendine seyahat yap ey hoca,*

Çünkü böyle bir seyahatten dolayı toprak altın madeni oluyor...(Schimmel, Câvitnâme, Önsöz, s. LII)

2-Benlik ve Özgürlük

Mevlâna'ya göre hayat daima bir irtifadır. Ölüm, hayatın meyvesi ve amellerimizin aynasıdır. Bir geçit ve yeni imkânların kapısıdır. Ölümsüzlüğe açılan bir kapıdır. İkbâl'e göre ise, ölümsüzlük insanın tabîî bir hakkıdır. Aşkın ve benlik terbiyesinin bir neticesidir. Aşk ve güzel ameller, benliği o derece kuvvetlendirir ve onu özgür kılar ki, ferdiyetiyle bu cüz'i benlik (=beşerî ben), Külli Ben (=İlahî Ben)'liğe yaklaşır, amellerinin neticesini görür ve muhakeme eder. Allah'a münacatta bulunur. O zaman "*Bir dünya elimden giderse bana ne? İçimde yüz bin cihan vardır*" (Peyâm), demek liyakatini göstererek şahsiyetinin en büyük zaferini kazanır (Schimmel, Önsöz. s. XXXVI)

3-Benlik ve Tanrı

İkbâl'e göre insan Allah'a yaklaşarak kendi benliğini İlahi Benlik'e benzetmeye çalışmalıdır. Yani dini terminolojiyle "*Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmalıdır*". İnsan Allah'la kurduğu psikolojik birliğin içinde ferdiyetini kaybetmiyor. İkbâl'e göre Allah'ın nuru insanın mumunu söndürecek yerde daha da kuvvetlendiriyor. İnsan, Allah'ı tanımadan önce kendi benliğini, egosunu tanımalıdır. *Armağân-ı Hicâz*'da:

"Allah'ı daha açık görmek istersen, Benliği (=Egoyu) daha açık görmeyi öğren" demektedir. Yine aynı eserde:

"Fakrın sınırlarını Mevlâna'dan öğren. Zira o fakirliğe sultanlar haset eder. Başını önüne eğdiren bir fakrdan, bir dervişlikten kendini koru.

Benlik İlahiyattan ayrılırsa fakrı dilencilik derecesine indirir. Ben ilahî neş'e ve şevki, Mevlâna'nın sarhoş gözünden aldım" (A.H., s. 57)

Darb-ı Kelîm'de " Hakkı inkar eden, mollaca kâfirdir; benliği inkar eden bence daha da kâfirdir"

İnsanın Allah'tan ayrı bir benliğe, bir diğer ifadeyle kimliğe sahip olduğu fikrinin, hem Mevlâna'nın hem de İkbâl'in düşünceleri bir arada mütalaa edildiğinde görüleceğini söyleyen İkbâl'in oğlu Cavit bu hususta şunları kaydeder:

“Mevlâna demir ve ateşi örnek göstererek insan ile Allah arasında birleşip tamamen kaybolma durumunun hasil olmadığını ve tamamen geçici bir değişiklik meydana geldiğini, dolayısıyla insanın Allah'tan her zaman ayrı bir kimliğe sahip olduğunu vurguluyor. İkbâl ise, Allah'ın sıfatlarının, sevgi vasıtasıyla insana sirayet ettiğini düşünüyor ve bunun için şöyle bir örnek veriyor: Nasıl ki denizin dibinde bulunan sedefe düşen bir damla su, bir inciye dönüşüyor, insanda daha iyi bir evren ve daha mükemmel bir dünya düzeninin kurulması çalışmalarında Allah'ın iş ortağı ve yardımcısı mertebesine yükselebiliyor. Dahası; Mevlâna evrime inanırken İkbâl de değişiklik felsefesinin savunucusu ve evrenin sürekli değişiklik içinde olduğuna ve bunun, Allah'ın daimi bir işi olduğuna işaret eder. Böylece. Ona göre insanın yaratıcı faaliyetlerinin bir sonu yoktur.” (Javit, II. Mil. Mev., s. 202)

IV- İkbâl'in Aşk Felsefesi Ve Mevlâna

İkbâl, aşkı hayata kıymet veren yegane kudret olarak görür. Aşk, ona göre İlahî vuslata erdikten sonra fenâfillahla sona eren değil, bilakis ilahî cemâli müşahede eden, daima yenilenen, sonsuza açılan ve bekâbillah'la var olandır. Çünkü Tanrı'nın sonsuz Cemâline hiç doyum olmaz.

İkbâl, Mevlâna'nın bütün eserlerinde özellikle *Mesnevî* ve *Divan-ı Kebir*'inde aradığını bulmuş, onu kendisine kılavuz seçmiş ve ondan dinamik bir hayat felsefesi olduğu kadar, aşk felsefesini de öğrenmiştir.

“Aşk ve muhabbet delili olan Mevlâna ki, onun sözü susuzlara bir selsebildir” (Câvitnâme, s. 84)

“Ben Mevlâna gibi Kâbe'de ezan okudum. Can sırlarını ben ondan öğrendim. Eski asrın fitne devrinde o, bu asrın fitne devrinde de ben” (A. H., s.50)

İkbâl'e göre, Üstad-ı Rûmî, aşkın rehberidir. Sözleri susayanın çeşmesidir. Anadolu onunla vücud bulmuş, vecd ve heyecan kazanmıştır. Mevlâna, Hakk'ı arayışın her safhasından haberdar olan biridir.

Mevlâna'ya göre Aşk Allah'ın bir sıfatıdır ve bütün varlıklarda tecelli eder. Aşkla vuslata eren ve âlemi bu gözle müşahede eden kişi her yerde O'nun cemâlini görür. Aşkın gücü evrenin her zerresinde kendini gösterir. Nitekim diyor ki:

*“Gönüllerin dönüşünü aşktan bil. Aşk olmasaydı dünya donar kalırdı.
Aşk olmasaydı nerden cansız bir şey, nebata girer, onda mahvolurdu.
Büyüyüp yetişen nebatlar, nerden kendilerini canlılara feda ederlerdi” (Mesnevî, V, 3854–3855).*

İkbâl de aşkın bu yaratıcı gücüne karşı şunları söyler:

“Gel ey Aşk, gönülümün remzi! Gel ey tarlamız, ey mahsulümüz! Bu toprak varlıklar ihtiyarladılar, sen çamurumuzdan yeni bir insan yap” (Peyâm, 56, Schimmel’den naklen, Önsöz, s. XLI)

Câvitnâme’de İkbâl, oğlu Cavit’e şu nasihati verir: “Kendine arkadaş olarak Mevlâna’yı seç ki; Allah sana aşk ve hararet ihsan etsin”

Mevlâna’nın *“âşk bütün zehirleri bala çeviren iksir”* anlayışı, İkbâl tarafından çağımızda yaşanan acıları, mutluluğa çevirecek yegane kurtarıcı olarak görülmüştür.

İkbâl’e göre asrın hastalığı sevgiden mahrum oluşturmaktadır. Sevgisiz toplum güvensiz toplumdur. İçinden çürür. Aşk ve sevgi, dinin, hayatın ve benliğin itici gücüdür. Aşk insana kişilik kazandırdığı gibi, hayatın sırrını keşfetmeye yarar. Aşk geliştikçe benlik gelişir. Aşktan mahrum bir benliğin boşluklarını kin ve nefret doldurur.

İkbâl’e göre sevgiye dayanmayan bir din anlayışı, hayatı tahrip eder, toplumu yıkar. Bir insanlık suçu haline geldiği gibi din de bunun kurumu haline gelir. İkbâl, dinin, ahlakın aslının aşk olduğunu düşünür. Hatta: *“Müslüman âşık değilse kâfirdir” (E. H., 59)*. Nitekim Mevlâna da Divân-ı Kebîr’inde *“ben aşkı olmayan kişinin insanlığını inkâr ederim”* demektedir.

1- Aşk ve Evrensellik

Bilindiği üzere Mevlâna’ya göre, kâinattaki her bir varlık aşk ateşiyle yanıp tutuşmaktadır. Hepsini de ister istemez kendilerini var eden Allah’a âşıktır. Zira varlıkları aşktan gelmektedir

İkbâl, Aşk olmazsa hayatın da olmayacağını söyler. Ona göre benliğin yaratıcı bir güç olması aşk sayesinde. Nitekim hayatın cevheri aşktır, aşkın cevheri benlik'tir

Şurası muhakkaktır ki, İslâm tasavvufunda evrenin var oluş nedeni sevgidir. Bundan dolayıdır ki, evren Mutlak güzellik olan Tanrı'nın bütün güzelliklerinin yansıdığı bir ayna metaforuyla anlatılır. Buna göre evrendeki güzelliğe âşık olan insan, gerçekte Tanrı'nın güzelliğine âşık olur. Bu anlayış hem Mevlâna ve hem de İkbâl'de vardır, her ikisi de ilahî aşka büyük önem vermiştir.

Mevlâna'ya göre aşk engin, derin ve uçsuz bucaksız bir okyanustur. İkbâl'e göre aşk hayatın temelidir ve her şey onun etrafında dönmektedir. Aşksız bir dünya, ölüm gibi soğuk ve sessizdir. O da aşkı okyanusa benzetmiştir. Bu hem sandal hem kıyıdır. Aşk, kılıç ve hançerden korkmaz; cesur, kararlı ve ataktır. Aşk her şeyi fetheder, her kötülükten korur, yeni bir dünya yaratır (Asrar, s. 146)

Aşk konusunda Mevlâna'yı rehber edinen İkbâl, aşkı tavsif ederken onu yere göğe sığdıramaz: *"Aşk, akıl ve idraki cilâlar. Taşa ayna cevheri bahşeder. Gönül sahiplerine Tur-i Sina kutsiyetinde bir sine verir. Sanatkârlara Musa'nın mucizesi olan yed-i beyzâ'yı ihsan eder. Onun huzurunda her mümkün ve mevcut, mağlup olmaya mahkûmdur. Bütün âlem acıdır. Yalnız o, şeker yetiştiren daldır. Düşüncelerimizin harareti onun ateşindedir. Yaratmak ve can nefsetmek ancak onun işidir. Karıncaya, kuşa, âdem'e aşk kâfidir. Yalnız aşk bütün kâinata kâfi gelir."* (A.H., 114)

İkbâl, aşkın mahiyetini ve gücünün evrenselliğini açıklarken, dini terminolojiyi kullanma hususunda da Mevlâna'yı izlemiştir.

*"Aşk, Cebrail'in nefesi; aşk, Mustafa'nın kalbi,
Aşk, Allah'ın Resulü; aşk Allah'ın kelâmıdır
Aşkın kıvamıyla yaratıkların yüzü parlar
Aşk cömert bir kadeh; aşk halis bir şaraptır.
Aşk, haremın fakihî; aşk ordunun rehberi;
Aşk, bir yolcu; onun binlerce uğrak yeri vardır!
Hayat telindeki melodi aşk mızrabıyladır
Aşk, hayatın harareti; aşk hayatın ışığıdır (İkbâl, Aşk ve Tutku, s.108)*

*Aklın, kalbin, nazarın birinci mürşidi aşk
 Aşksıza şeriat ve din, tefekkür puthanesidir!
 Sıdk-ı İbrahim'de aşk, sabr-ı Hüseyin'de aşk!
 Bu varlık savaşında Bedir ve Huneyn de aşk!
 Ey aşk, ey kâinat ayetinin geç kavranmış meâli
 Senin peşindedir renk ve koku kafileleri (=zahir ve batın inanç grupları) (s.
 102)*

2- Aşk ve Benlik

İkbâl'de benliğin gelişmesinin en önemli âmili yaratıcı faaliyettir. Yaratma arzusu da daima aşkla beraberdir. Zira aşkla yaratıcı faaliyet arasında her zaman bir münasebet vardır.

İkbâl, eserlerinde dinamik bir hayat felsefesini benimsediği gibi, aşk anlayışını da dinamizm çerçevesinde ele alır. Nasıl ki Mevlâna'ya göre, nefsi tezkiye eden, onu ruhanî miraca ulaştıran iksir aşksa, İkbâl'de de benliği terbiye eden ve ona dinamik ve yaratıcı bir faaliyet kazandıran aşktır.

İkbâl'e göre, benlik ancak aşkla kuvvetlenir. Aşk benliği takviye ediyor, içinde gizli veya tohum halinde mevcut olan kuvvetleri büyütüyor. Nitekim diyor ki: "Aşk, pâk erenler için cennet gibidir. Taş ve topraktan nağmeler çıkarır." (D. K., 30, (Schimmel'den naklen s. XL). İkbâl'in bu sözleri Mevlâna'nın şu beyitlerini hatırlatıyor:

*"Sevgiden acılıklar tatlılaşır,
 Sevgiden bakırlar altın kesilir.
 Sevgiden tortulu bulanık sular, arı duru su haline gelir,
 Sevgiden dertler şifa bulur,
 Sevgiden ölü dirilir,
 Sevgiden padişahlar kul olur." (Mesnevî, II, 1529-1531)*

Aşk ateşinin yakışı hususunda her ikisi de aynı kanaattedir. Hatta bu konuda Mevlâna, bu aşk ateşinin alevlerinden sadece kâfirlerin nasibi olmadığını belirtir. Meşhur bir beytinde:

"Diyorlar ki, ateşin yakışı kâfirlerin nasibidir. Ben Senin ateşinden mahrum kalan yalnız Ebu Leheb'i gördüm" (Schimmel, s.XLIII)

Kısaca söylemek gerekirse, İkbâl'e göre aşk, âşığı Maşuk'ta yok olmayı sevk eden ve böylece kişiliği imha eden bir kuvvet değil, bilakis insanın bütün imkânlarını genişleten ve ona gerçek değerini veren bir kudrettir.

3- Aşk ve Akıl

Mevlâna'ya göre, aşk ve akıl her ikisi de insanı Hakk'a götürür ancak kapıdan içeri giren aşk olur. Akıl kapıda kalır. Metafizik konularda akıl aşka tabi olur. İkbâl, aşkı, aklın daha yüksek bir şekli olarak görür ve onu dinamik bir güce çevirir. İlim ve aşk hususunda Mevlâna'yı adım adım takip eden İkbâl, akıl ve aşk beraberliğini gerçekçi bulur. *"Akıl, aşk sayesinde hakînas olur. Aşk da akıl sayesinde güvenilir bir temel üzerine oturur. Böylece yeni bir dünya, ancak akıl-aşk terkibi sayesinde vücut bulur"* (Aydın, s. 237)

Gerek Mevlâna ve gerekse İkbâl'i akla yaptıkları kritiklerden dolayı akıl düşmanı olarak görmemelidir. Onların karşı oldukları, kuru ve katı akılcılıktır. Aşkı inkar eden akıldır.

*"Ey göçebe insan! Çadırını topla, kabile başı konak yerinden hareket etti
Akıl, bu göç eşyasını yüklenen deveyi sürmekten âciz kaldı. Dizgini "gönlün"ün eline verdim"* (AH., 39)

"Âşık mısın? Cihetlerden cihetsizliğe koş! Ölümü kendin için haram et!" (Câvitnâme, s. 47)

"İnsan gözdür bakiyesi deridir,

Göz demek: Görmek demektir." (Câvitnâme, s. 47)

"Akıl, Hakk'ı aşk sayesinde tanır; aşkın akıldan aldığı fayda, muhkem bir esas oluşudur.

Eğer âşık akıl ile beraber bulunursa, başka bir âlemin ressamı olur

Kalk! Başka bir âlemin resmini yap! Aşkı akıl ile karıştır" (Câvitnâme, s. 131)

4-Aşk ve İlim

İkbâl'e göre Batının büyük hatası, aşktan yoksun olmasıdır. "İsa'nın ruhunun her gün çarmıha gerilmesidir." Batı'da ilim hâkimdir, hâlbuki ilim, ilahî aslından ayrılarak, aşkı tanımayarak, şeytanî bir kuvvet olmuştur. Mevlâna'nın dediği gibi, secde etmekten imtina eden İblis sadece ilim sahibi idi, Âdem aşk sahibi idi. İblis Adem'de tecelli eden ilahî nefesi görmedi ve onun bu sayede aldığı büyük rütbenin farkına varmadı. İkbâl'in çeşitli eserlerinde görülen aşk ve ilim arasındaki münasebete gelince; eğer ikisi beraber bulunursa ilim nuranî olur. Birbirlerinden ayrılırsa, şeytanî ilim sayesinde dünyanın bu günkü korkunç hâli husule gelir. Doğru, Batıdan ilmin esaslarını ve metotlarını öğrenebilir, buna mukabil Batıya aşk ve din öğretmelidir. İkbâl'in aşk ve ilim hakkındaki sözlerinden başka örnekler de verelim:

"Aşktan nasibi olmayan ilim, fikirler tiyatrosundan başka bir şey değildir."
(Câvitnâme, s. 14)

Zâtının cemâline âşık olan herkes, bütün mevcut olanların efendisi olur"
(Câvitnâme, s. 24)

"Akıl dağı bölmeye uğraşüyor veya onun etrafında dolaşıyor.
Dağ aşk için bir saman parçası gibidir. Gönül, yolda balık gibi hızlı gidiyor.
Aşk, mekânsızlığa taarruz etmek demektir, mezarı görmeden bu dünyadan ayrılmak demektir.

Aşk, hem küll hem de kıvılcımdır; onun işi din ve ilimden yükselir"
(Câvitnâme, s. 40-42)

"İlim korku ve ümide dayanıyor; âşıkların ise ne ümid ne de korkuları var.
İlim kâinatın celalinden korkuyor; aşk, kâinatın cemâline gark oluyor.
İlim, geçmiş ve hazır olana bakıyor; aşk diyor ki: Gelecek olana bak!
İlim cebr ile anlaşmış-onun çaresi cebr ve sabırdan başka ne olabilir!
Aşk hürdür, gayur ve sabırsız; varlığın müşahedesinde cesurdur.
Bizim aşkımız şikâyet bilmez; gerçi onun sarhoş bir ağlayışı varsa da"
(Câvitnâme, s.235)

5-Aşk ve Ahlak

Aşk sayesinde insanın ahlâkî erdemler kazanacağını yeri geldikçe belirten İkbâl, insanın nefsini tezkiye ve benliğini terbiye ederken, kendisinde manevî âlemdeki yolculuğu için gerekli olan manevî özellikler elde edeceğini de söyler. Mesela insan cesaret sahibi olur. Korkudan uzak yoluna devam eder. Korku zaten insanın moralini bozduğu gibi, dinine de zarar verir. İnsan Allah'tan başkasından korkarsa şirke girmiş olur. Aşk ve korku birbirinin zıttıdır. Allah'a karşı duyulan muhabbetle korkunun kabil-i telifi yoktur.

Âşık helalden kazanmalıdır. Dilencilik, çok kötü bir şeydir. Başkasından en ufak bir şey rica etmektense, insan kendi elinde bulunanla iktifa etmelidir. Keza fikirleri başkasından alıp, taklit etmek manevî bir dilenciliktir. Âşık için tehlikeli ve zararlıdır.

Aşk insana özgüven verir. Özgür olmasını sağlar. İnsanın değerini düşüren şey başkalarına kul köle olmaktır. Başkasının önünde baş eğen ve onun emirlerine körü körüne itaat eden insan, köpekten bile alçaktır. "Ben bir köpeğin diğer köpeğin önünde boynunu eğdiğini görmedim" (Peyâm, 157). İkbâl aynı zamanda siyasî ve iktisadî köleliği de buraya dahil etmektedir. İnsanı, başkalarının bir âleti ve maşası haline getiren her hareket hem istismar edenin, hem de onun boyunduruğu altına girenin ahlak ve karakterini bozmakta, insanlar arası hürmet kalkmaktadır, insan madde haline getirilip insanlığını kaybetmektedir (Shimmel'den naklen, s.XLV).

Armağân-ı Hicâz'da İkbâl, kölenin aşkına inanmaz: "Kölelikte ne aşk ne de mezhep vardır. Hayatın bal gibi lezzeti onlara tatsız gelir. Âşıklık nedir? Tevhidi gönle sindirmek, sonra da her müşkile pervasızca atılmak... Kölelikte aşk sadece yalandan ibarettir" (A. H., s. 110)

Oğlu Cavit İkbâl'in beyanına göre: "Mevlâna da, İkbâl de hür iradeci olup; insanın özgürlüğüne inanırlar. Her ikisi de onun hayat mücâdelesine katılmaları ve bunun için düşünce, ahlak ve evrimleşen evrene sevgiyle katkıda bulunmalarını ister. Mesajları geçmiş veya rafa kaldırılmış geleneklerle ilgili olmadığı için, çağdaş insana yöneliktir. Bunlar, ileri görüşlü olup, insanın taptaze, yenilikçi ve yaratıcı olmasını sağlar." (Javit, II. Mil. Mev., s. 203)

Aşktan mahrum bir insanın katı kalpli olacağı görüşünde olan İkbâl, Yunus Emre gibi düşünmektedir. Nitekim Yunus Emre:

*“İşitin ey yarenler! Aşk bir güneşe benzer,
Aşk olmayan gönül, misali taşa benzer
Taş gönülde ne biter, dilinde ağu tüter!
Nice yumuşak söylese sözü savaşa benzer”*

6- Aşk-İman ve Din

İkbâl, aşka, Mevlâna gibi o derece önem verir ki, aşkı olmayan bir Müslüman ona göre Müslüman bile sayılmaz.

“Aşk hem mekândır, hem de o mekânda oturandır.

Hem zamandır, hem de zemindir. Aşk baştan ayağa iman ve yakîndir. İman ve yakîn ise her başarımın anahtarıdır.” (D. K., s. 124)

“Aşk pak erenler için cennet gibidir: Taş ve topraktan nağmeler çıkarır”(E. H, III. Bab)

“Gel ey aşk, gönlümün remzi! Gel ey tarlamız, ey mahsulümüz! Bu toprak varlıklar ihtiyarladılar, sen çamurumuzdan yeni insan yap!”(Peyâm, 56)

“Müslüman gerçekte aşkla yükselir

Âşık olmazsa bir kimse ona kafir denir” (E. H., s. 85)

“Aşkı yerleştire başından cânına

Tazelik kat Mustafa'nın peymânına! (E. R., s. 16)

“İşin içyüzü şu iki sözde gizlidir: Aşk makamı; minber değil darağacıdır. İbrahim'ler, Nemrut'lardan korkmazlar; hem ödağacının ayarı ateşle belli olur.” (A. H., s. 76)

“...Aşk ve sarhoşluk namazının ezanı yoktur” (A H., s. 77)

"Âşıkların namazını niye soruyorsun? Onun rüku'u da secdesi gibi mahremânedir. Bir 'Allahu Ekber'in alev alev yanışı, beş vakit namaza sığmaz." (AH., s. 77)

Kısaca söylemek gerekirse, Mevlâna gibi İkbâl'de de din ve imanın temeli aşktır. Aşksız ibadet de iman da makbul değildir.

Sonuç

Aşk felsefesi açısından Mevlâna'nın Muhammed İkbâl üzerindeki etkisi konusunda yapmış olduğumuz bu araştırmayı bir sonuca getirmek istediğimizde kısaca şunları söylemek mümkün olacaktır.

Mevlâna'yı kendisine mürşidi olarak kabul eden ve onun kendisinde büyük manevî değişime sebep olduğunu her fırsatta söyleyen İkbâl, Mevlâna'nın bir taklitçisi veya tekrarcısı değildir. O, Mevlâna'dan son derece etkilenmiş, onun düşünce ve fikirlerinin hareket noktası yapmıştır. İlahiyatçı fikirlere yeni açılımlar getirmiştir. Böylece yeni bir ilahiyat anlayışının kapılarını açmıştır. Mevlâna ile İkbâl'in birbirlerine benzer yönlerini maksimler halinde sıraladığımızda şunları söylememiz kâbidir:

- Her ikisinde de aşk, ilahî vuslat'ın vazgeçilmez rehberidir.
- Her ikisinde duygu ve irade ön plandadır.
- Her ikisinde aşk ile ilim, iman ile akıl terkibi vardır.
- Her ikisinde ruhun hürriyeti, benliğin inkişafı, ferdi benlikten toplumsal benliğe geçiş söz konusudur.
- Her ikisinde durmadan hareket ve çalışma esastır.
- Her ikisinde uzlete dayalı bir aşk, aşk olmadığı gibi, sosyal ahlak anlayışı ön plandadır.
- Her ikisinde beşerî benliğin evrimi için, nefsin inkarından ziyade tasdiki söz konusudur. Eğitilerek inkişaf ettirilmiş bir benlikte, Allah'ta yok olmak değil, Allah'ta bakî olmak esastır.
- Her ikisinde yaratıcı bir tekamül anlayışı vardır. Bu anlayış onları dinamik bir hayat anlayışına götürmüştür.
- Her ikisinde Kur'an'ın dinamik ruhlu insanının gün yüzüne çıkarılmaya çalışıldığı görülür.
- Her ikisinde İslâm'ın ilk dönemindeki iman ve aşk coşkusunun İslâm toplumlarını yeniden sarmasının talep edildiği gözlenmektedir. Zaten gerek Mevlâna ve gerekse İkbâl, kendi dönemlerindeki müstebit ruhlu, mücadele azmini yitirmiş, fitne ve fesattan başka uğraşları olmayan pasif insanların oluşturduğu toplumla hiçbir ilerleme yapılamayacağı kanaatinde-dir. Zaten İkbâl buna vurgu yaparak: "O devrin fitne fesat döneminde Mevlâna, bu devrin fitne ve fesat döneminde de ben..." demiştir.

Kaynaklar

- Asrar, Dr. N. Ahmed, "Muhammed İkbâl ve Mevlâna Celâleddin-i Rûmî", *II. Milletlerarası Mevlâna Kongresi*, 3-5 Mayıs, 1990, s.139-147, Konya, 1991
- Aydın, M. S. "Muhammed İkbâl'in Eserlerinde Mevlâna", *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi*, Selçuk Üniversitesi, Tebliğler, 3-5 Mayıs, 1987, s. 229-237, Konya, 1988
- İkbal, Javit, "İkbal ve Mevlâna- Mukayeseli Bir İnceleme", *II. Milletlerarası Mevlâna Kongresi*, 3-5 Mayıs, 1990, s.201-203, Konya, 1991
- _____, "İkbal'in Manevi Rehberi: Mevlâna", *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi*, Selçuk Üniversitesi, Tebliğler, 3-5 Mayıs, 1987, s.43-48, Konya, 1988
- İkbal, Muhammed, *Kulluk Kitabı*, Tercüme, Ali Nihat Tarlan, İçinde dört kitap var: *Armağân-ı Hicâz (A.H.)*, *Yeni Gülşen-i Raz*, *Bendeginame (Kulluk)* ve *Darb-ı Kelîm (D.K.) (Musa Vuruşu)*, Sufi Kitap Yay., İstanbul, 2006
- _____, *Aşk ve Tutku (On Uzun Manzume)*, terc ve neşr. Dr. Celal Soydan, Akçağ, Ankara, ts.
- _____, *Câvitnâme*, Çeviren, Prof. Dr. Annemarie Schimmel, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2000
- _____, *Esrâr-ı Hodî (E.H.)*, Veznen tercüme, Ahmet Metin Şahin, Irmak Yay., Bursa, 1998
- _____, *İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, tercüme, Sofi Huri, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999
- Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*: terc. A. Gölpınarlı, "Mesnevi ve Şerhi" (I-VI), 2. Baskı, MEB, İstanbul, 1985; Veled İzbudak terc., "Mesnevî", 2. Baskı, MEB, İstanbul, 1990; Manzum Nahifî Terc., "Mesnevî-i Şerif", Haz. A. Çelebioğlu, 2. Baskı, MEB, İstanbul, 2000;
- _____, *Fihî Mâfihî* Terc. M.Ü. Anbarcıoğlu, 3. baskı, M.E.B. İstanbul 1969
- _____, *Divân-ı Kebir*, (I-VII), Haz., A. Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı, 1383, Klasik Türk Eserleri, 17, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1992

